

HOOFDSTUK 3

GEFRAGMENTEERDE SPREEKHANDELINGEN

3.0 Inleiding

Zagen we in het vorige hoofdstuk dat de *speech act*-theorie in de huidige vormen niet voldoet als verantwoording van de functionaliteit van taaluitingen in empirisch taalmateriaal, in dit hoofdstuk zal ik het kader schetsen voor een alternatieve benaderingswijze. Dit alternatief dat aansluit op de ideeën van de s.a.-theorie wat betreft de intentionaliteit van de spreker en de contextuele condities voor het slagen van de beoogde spreekhandeling, zal een verantwoording moeten bieden voor de diversiteit aan functies die in het taalgebruik in conversationele contexten gerealiseerd worden, en tevens voor de diversiteit aan taalmiddelen die een spreker ter beschikking heeft om indicaties te geven voor zijn intenties.

Na een paragraaf waarin in kort bestek de keus voor een kader voor de beschrijving van conversationeel taalgebruik wordt toegelicht (3.1), komt in 3.2 in discussie met de literatuur aan de orde hoe marginaal de benoembare illocutie-categorieën zijn in dat taalgebruik. Aan de hand van voorbeelden wordt dan duidelijk gemaakt dat handelings-interpretaties en -intenties niet categoriaal zijn, maar dat ze in termen van keuzemomenten op een aantal verschillende parameters kunnen worden beschreven waarbij er van een integratie van die componenten geen sprake hoeft te zijn. Dat is de reden dat ik verder over 'gefragmenteerde spreekhandelingen' spreek. In 3.3 worden vervolgens de verschillende parameters waarop een spreker zich intentioneel oriënteert, besproken, terwijl het hoofdstuk in 3.4 wordt samengevat.

3.1 Kader

Het analyseren en beschrijven van een conversatie-fragment op een zodanige wijze dat de functionele waarden van het taalgebruik ook in de beschrijving terug gevonden worden, veronderstelt een theoretisch kader waarin die functionele waarden een centrale plaats innemen. De concepten uit de *speech act*-theorie zouden daarbij een oriëntatie-punt kunnen vormen (ook al zijn ze daarvoor niet ontwikkeld), ware het niet dat deze theorie allerlei interne moeilijkheden kent (zie 2.4), juist in relatie tot de toepassing van de concepten op willekeurige teksten. Met name formuleringsvarianten laten zich moeilijk in het kader van deze theorie verantwoorden. Bovendien zijn in interactionele contexten de mogelijkheden om met gebruikmaking van andere dan uitingsbetekenissen intenties over te dragen, aanzienlijk groter dan in monologische contexten, waar de *speech act*-theorie toch in hoge mate op is georiënteerd. Zo is alleen al de organisatie ten aanzien van de afwisseling van sprekers, een belangrijke bron voor betekenis-toekenning in conversaties. Maar ook het sequentiële karakter van uitingsinhouden draagt bij aan de intentie die eraan wordt toegekend. In een fragment als het volgende, waarbij B bij A op bezoek is, wordt dat bijvoorbeeld heel duidelijk:

- (1) [Inf. Gespr.]
1. A: [A heeft net een verhaal verteld] ..zo van WACHT U EVEN
MENEER WACHT U EVEN
(gelach)
2. B: Ja.

- (1.5)
3. A: Maar SHIT. ik moet WEG
4. B: Oh
5. A: Eh: nou leuk dat je geweest bent
6. B: Ja
7. A: Kom eens vaker langs
8. B: Ja. even kijken.
9. A: Ga jij nou meteen naar huis toe?

De functies van de derde, de vijfde en de zevende beurt worden in dit gesprek vooral bepaald door het feit dat A deze uitingen als initiatieven tot haar gast B richt. Daarmee krijgen al deze uitingen van A een appellerend karakter om te vertrekken. Als ze niet in dergelijke posities (en door een spreker in een dergelijke conversationele rol) zouden zijn gerealiseerd, hadden ze niet deze interpretatie ontvangen.

De conversatie-analyse (verder ook aangeduid als CA) zoals ontwikkeld in de voetsporen van Harvey Sacks (Sacks 1992; zie ook de bundels met verzamelstudies, zoals Schenkein 1979, Atkinson & Heritage 1984, Scholtens & Springorum 1986, Burton & Drew 1988, Drew & Heritage 1992) is door deze veelvormigheid van *resources* waarop conversationalisten zich oriënteren, gefascineerd. In een poging om tot de onderliggende systematiek van de normaliteit in conversationeel gedrag door te dringen, is er in de conversatie analyse vanuit een etnomethodologische optiek (cf. Ten Have 1987:20-44) veel empirisch gespreksmateriaal geanalyseerd. Daarbij heeft men met name getracht in het sequentiële karakter van beurten en beurtinhouden een verklaring te vinden voor de geordendheid van conversaties. De complexiteit van wat daarin gebeurt, die met filologische nauwgezetheid boven water wordt gehaald (het artikel van Schegloff (1978/1984) over vier korte beurten in een tweegesprek is daarvan een prachtig voorbeeld), zou bovendien ieder die meende dat verklaringen van 'de nabije dingen' ook triviaal zijn, van deze opvatting kunnen genezen. En ook al beoogt het werk van de conversatie-analytici in de eerste plaats beschrijvend van aard te zijn, die beschrijvingen hebben inmiddels ook theoretische concepten opgeleverd, waarop men zich kan oriënteren in de descriptie van nieuwe conversationele fenomenen.²⁰ De theoretische inbreng van deze etnomethodologische conversatie-analytici heeft met name betrekking op de organisatie van de beurtwisseling, en op de preferentie-verschijnselen die zich in de opeenvolging van beurt-inhouden voordoet. Dit tweede aspect is uitgewerkt in de beschrijving van elementaire sequenties en van diverse typen sub-sequenties. (Zie voor een overzicht Burton & Lee (1988) en Mazeland (1992)). Een verantwoording van conversationeel gedrag dat relationeel functioneert, zal met dergelijke sequentie-verschijnselen (zowel op het niveau van de beurt-organisatie als op het inhoudelijke vlak) rekening hebben te houden: De keuzes die men als vervolg op een voorgaande gespreksbijdrage kan maken, hebben een conventioneel of een gemarkeerd karakter en met name in het laatste geval heeft die gemarkeerdheid relationele consequenties. Dat wil dus zeggen dat het conventionele systeem van beurtwisseling en *preference organisation* geëxploiteerd kan worden in relationele communicatie.

Aangezien de conversatie-analyse echter (welbewust) geen andere basis biedt voor de functionele karakterisering van uitingen, dan een sequentieel kader²¹, terwijl het sequentiële karakter soms slechts van marginaal belang is voor bijvoorbeeld hun relationele functie, zal ik beginnen met het schetsen van een functioneel kader voor de beschrijving van conversationeel taalgebruik, dat wat ruimer is dan het CA-kader. Ook om meer methodologische redenen overigens -zie daarvoor hoofdstuk 4- zal dat beschrijvingskader niet in een CA-perspectief, maar in een handelingstheoretisch perspectief geplaatst worden. Daarbij grijp ik in eerste instantie terug op de notie *spreekhandeling*, alhoewel ik daar (in aansluiting op b.v. Givón) een ruimere (en lossere) invulling aan geef dan in de *speech act*-theorie gebruikelijk is. In de tweede plaats introduceer ik in hoofdstuk 4 het *strategie*-begrip in de beschrijving, ter verantwoording van het

niet regelgeleide, maar intentionele en op principes georiënteerde karakter (Parret 1979, Leech 1983) van de spreekhandelingen. Dergelijke strategieën hebben hun weerslag op alle niveaus van gedrag, en daarmee kan een dergelijk begrip als het tweede unificerende concept functioneren in de beschrijving van taalgebruik in een conversationele context.

3.2 Marginalisering van illocuties

Een pragmatische theorie zonder het concept *spreekhandeling* lijkt een contradictio in terminis te zijn. Waar men immers de taal bestudeert vanuit de optiek van het *gebruik*, zijn de componenten van de beschrijving als vanzelfsprekend de handelingseenheden in het spreekgedrag. De uitwerking van deze gedachte in de theorie van Austin omtrent illocutieve handelingen (als de kern van de spreekhandeling), levert echter allerlei problemen op, naar we in het vorige hoofdstuk zagen. Daarom zal ik nu aandacht schenken aan de overwegingen van enkele auteurs die illocutieve handelingen een andere en soms minder centrale plaats toekennen in een theorie omtrent taalgebruik en spreekhandelingen. Ik zal bezien in hoeverre de gesignaleerde problemen daarmee zijn opgelost, en de basis gelegd is voor een alternatieve functionele benadering. Opmerkelijk is dat die alternatieve zienswijzen uit uiteenlopende hoeken komen, zowel vanuit semantische hoek (Kempson, Givón, Wierzbicka) als uit radicaal pragmatische hoek (Sperber & Wilson), maar dat de conclusies uit beide hoeken lijken te convergeren.

3.2.1 *Illocutie als afzonderlijke interpretatie-categorie*

De eerste kwestie heeft betrekking op de relatie tussen *illocutie* en andere betekenselementen als *presupposities* en *implicaturen*. Vormen illocuties een op zich zelf staande interpretatie-categorie - zoals in het werk van de meeste s.a.-theoretici wordt verondersteld- of kunnen ze als een verbijzondering van een andere type betekenis worden beschouwd? In het werk van generatieve semantici werden de illocutieve betekenissen voor zover ze niet geëxpliciteerd waren in de uitingen, als presupposities (of als implicaties) beschouwd. Met name Ross (1970) en Katz (1977) hebben dat idee uitgewerkt, waardoor illocuties weer binnen de grammaticale beschrijvingen werden verantwoord. De kritiek op die zienswijze is echter dermate overtuigend gebleken, (zie voor een overzicht Levinson 1983:251 e.v.) dat er geen serieuze verdedigers van dat standpunt meer te vinden zijn.

Anders ligt dat met de relatie tussen illocutie en conversationele implicatuur. Als de illocutieve functie niet als een semantische eigenschap van de zinsvorm kan worden beschouwd (en het is duidelijk dat het zeker niet *uitsluitend* een semantische eigenschap is), gelden dan de belangrijkste eigenschappen van de conversationele implicaturen zoals Grice die heeft beschreven, ook niet voor illocuties? Voor de verantwoording van 'indirecte spreekhandelingen' is die verbinding met implicaturen natuurlijk wel gelegd (Searle 1975)). Maar kan die notie ook niet ter verantwoording van de 'directe illocuties' dienen? Daarmee zou dan ook een duidelijk (en door velen gewenst, zie bijvoorbeeld Bierwisch's (1981)) onderscheid tussen de categorieën ter beschrijving van betekenissen voortvloeiend uit het *taalsysteem*, en de categorieën voortvloeiend uit het *communicatie-systeem* zijn bewerkstelligd.

Kempson (1975) is een van de eersten die de opvatting heeft verdedigd, dat de illocutieve kracht van een uiting als een implicatuur van de uiting moet worden gezien, die niet wezenlijk afwijkt van de overige typen implicaturen die op basis van het Grice-mechanisme kunnen worden afgeleid. Ze baseert haar stelling ook op het feit dat de illocutieve kracht niet direkt op de

semantische inhoud van de zin, maar op de 'inhoud van de boodschap' van de spreker betrekking heeft. Omdat haar doelstelling in de eerste plaats is de verschillende typen betekenis-componenten te karakteriseren, ziet ze dan ook geen aanleiding speciale aandacht te schenken aan dit nauwelijks bijzondere sub-type der implicaturen.

Leech (1983) echter, die illocuties eveneens beschouwt als conversationale implicaturen, blijft aan dit concept wel een centrale rol toekennen, omdat illocuties in zijn visie als het sturingsmechanisme voor taalgebruik fungeren: ze vormen ook de belichaming van de actuele doelstellingen van de spreker. Vanuit die doelstelling, en met gebruikmaking van conversationale principes, realiseert een spreker zijn uiting, en de hoorder reconstrueert op basis van aannames omtrent geldende conversationale principes en de uiting inhoud, de beoogde doelstelling van de spreker als een implicatuur. Hoewel Leech dit zelf niet als zodanig heeft uitgewerkt, legt hij met deze visie de basis voor een pragmatische theorie waarin niet meer de producten (de 'gestolde activiteiten') maar de handelingsprocessen het uitgangspunt vormen: In plaats van illocutieve handelingen vormen handelings-doelstellingen -Leech wil niet spreken over intenties, vanwege het veelal onbewuste karakter van het sprekend handelen- en de pragmatische principes zoals die universeel of cultureel bepaald zijn, het uitgangspunt voor de spreker.

3.2.2 *Discreetheid van illocutie-categorieën*

Veel radicaler nog lijken de bedenkingen van Givón (1982), die betoogt dat de *speech act*-theorie haar pragmatische oorsprong ontrouw is geworden door het principieel open karakter van entiteiten als 'geloof', 'oordeel', 'intentie' etc. tot atomaire primitieven te maken, (m.n. in de conversatie-postulaten), en het niet-discrete, continue karakter van pragmatische systemen te vervangen door een set discrete categorieën. Op grond van taaldata kan men, zoals hij op basis van Japanse voorbeelden laat zien, echter niet van discrete categorieën 'declaratives' en 'interrogatives' spreken, maar moet men een continuum tussen beide extreme categorieën veronderstellen waarbij er een variatie denkbaar is op een drietal parameters, die geïndiceerd wordt door partikels. Hoewel Givón hier een wat merkwaardig beeld geeft van de s.a.-theorie (alsof die niet juist de declaratieve en interrogatieve-noties als zijnde grammaticale kenmerken heeft trachten te overstijgen - zie b.v. Lyons 1977) is het punt dat hij aan de orde stelt, wel juist: *speech act*-theoretici gaan er gewoonlijk van uit dat er een eindige verzameling discrete handelingen bestaat, waarvan er één van toepassing is op de uiting in kwestie. Bij vergelijking van verschillende uitingen die allemaal als realisatie van één bepaalde spreekhandeling gelden (b.v. *adviseren*), moeten we ook inderdaad vaststellen dat die onderling sterk kunnen variëren, zoals uit de onderstaande reeks uitingen moge blijken:

- (2) Ik raad je aan niet met de auto te gaan
- (3) Ik zou maar niet met de auto gaan
- (4) Je kunt beter niet met de auto gaan
- (5) Als ik jou was ging ik niet met de auto
- (6) Ga toch niet met de auto
- (7) Ik ging niet met de auto
- (8) Ga maar niet met de auto
- (9) Ga alsjeblieft niet met de auto
- (10) Je moest maar niet met de auto gaan
- (11) Je zou eigenlijk niet met de auto moeten gaan
- (12) Zou je niet beter niet met de auto kunnen gaan?

Die variatie kan op de meest wezenlijke aspecten van dergelijke spreekhandelingen betrekking hebben, namelijk op het meer of minder overtuigd zijn van het belang van de betreffende handeling voor de toegesprokenen, of op het belanghebbende zijn van de spreker bij het

verrichten van de betreffende handeling. Daarom moet men zich afvragen of het belang van een analysecategorie m.b.t. taalgebruik waarin dergelijke varianten niet kunnen worden verantwoord, niet overschat wordt.

In hoeverre het argument van Givón m.b.t de principiële openheid van pragmatische systemen die in de s.a.-theorie zou zijn opgegeven, terecht is, blijft echter de vraag. Weliswaar gaat de suggestie van de theorie uit dat er van een gesloten systeem sprake is (o.a. gelet op het belang dat er aan taxonomieën wordt gehecht), maar schier eindeloze sub-categorisering worden b.v. door Searle niet uitgesloten (Searle 1975). Die eventuele sub-categorieën kunnen echter niet meer worden benoemd, en alleen daarom al is een benadering waarin relevante interpretatieparameters het uitgangspunt vormen en als continua worden voorgesteld, descriptief meer adequaat. Heel duidelijk komt dat ook in het Nederlands naar voren in de relatie tussen *vragen* (m.n. beslissingsvragen) en *mededelingen*. Het verschil tussen beide handelingen zoals dat kan worden beschreven in termen van 'felicity conditions', is dat *beslissingsvragen* veronderstellen: S weet niet of p dan wel -p waar is, en S gelooft dat H weet of p dan wel -p waar is, terwijl *mededelingen* veronderstellen: S gelooft dat p waar is, en S gelooft dat H niet weet dat p waar is. Dat betekent dat het kenmerkende verschil tussen beide spreekhandelingen zich op twee punten concentreert: a. het geloof/weten van S met betrekking tot de waarheid van p, en b. het geloof van S m.b.t. het weten van H omtrent de waarheid van p. In de werkelijkheid van het taalgebruik blijken spreekhandelingen wat betreft deze beide parameters echter niet louter in de vier extremen te kunnen worden beschreven, maar is er sprake van 'min of meer zeker weten' van S en van 'min of meer zeker weten' van H, zodat er talloze spreekhandelingen tussen *vragen* en *stellen* in liggen, die niet gelexicaliseerd zijn, maar wel als onderscheiden kunnen worden beschreven, als we continua aannemen ten aanzien van

a. het weten van S t.a.v. de waarheid van p, en

b. het weten van H t.a.v. de waarheid van p (als geloof van S).

Daarbij lijken beide continua veelal ook nog complementair te zijn, zodat ze in die gevallen tot één continuum herleid kunnen worden. Enkele voorbeelden van uitingen die allemaal betrekking hebben op de propositie *dat huis staat leeg* en die variëren tussen de polen *S weet dat p* en *S weet niet of p*, (die dus overeenkomen met resp. *S gelooft (H weet niet of p)* en *S gelooft (H weet dat p)*) zijn²² :

- (13) Dat huis staat leeg.
- (14) Dat huis staat geloof ik leeg.
- (15) Dat huis staat toch leeg.
- (16) Dat huis staat leeg, is het niet?
- (17) Dat huis staat zeker leeg.
- (18) Staat dat huis niet leeg?
- (19) Staat dat huis leeg?

Die variatie wordt geïndiceerd door de syntactische modus van de uitingen in combinatie met partikels, aanhangselvragen, gemarkeerde intonatiepatronen, modale bepalingen of 'epistemologische rompzinnen'. In (13) en (19) treffen we de extremen aan op het continuum; die kunnen dan ook als *bewering* resp. *vraag* worden aangemerkt. De overige uitingen bevinden zich ergens tussen 'beweren' en 'vragen'.

Er zijn overigens meerdere auteurs die het discrete karakter van andere taalhandelingscategorieën geproblematiseerd hebben. Zo wijzen Blum-Kulka & Kasper (1987) erop dat uitingen meer of minder duidelijk herkend worden als *verzoeken* of *verontschuldigen*, samenhangend met resp. uitingskenmerken en contextuele omstandigheden. En Sbisà (1987) constateert ook dat het mededelende dan wel vragende karakter van een uiting kan variëren, en

meent op grond daarvan dat de illocutieve handeling beschouwd moet worden als een *effect op de hoorder*, en niet als een communicatieve intentie van de spreker.

3.2.3 *Relevantie van illocutieve interpretaties*

In samenhang met de kritiek van Givón kan tevens de vraag gesteld worden welke relevantie de spreekhandelingscategorieën eigenlijk hebben, (zeker zoals ze tot nu toe zijn ingevuld) in de interpretatie (maar ook in de productie) van communicatieve bijdragen. Franck (1984) is op dit punt heel uitgesproken, en meent dat het belang minimaal is. Als het werkelijk een noodzakelijke voorwaarde zou zijn voor het begrijpen van een uiting is, dat die herkend wordt als een bepaalde spreekhandeling,

"then we have to come up with a list of speech acts covering all meaningful utterances (). We also have to claim, then, that there is identity between the speaker's or hearer's judgement and the judgement of the speech act analyst; the latter would only make more explicit what is 'there', in every speaker's process of understanding.().I think that the latter, stronger, position is not defensible."

(a.w.90).

Bovendien varieert de mate waarin mensen in communicatie-situaties overeen (moeten) stemmen t.a.v. de interpretatie van elkaars bijdragen, zoals ze terecht stelt:

"The claim that speech act analysis presents exactly those shared conditions which are necessary for understanding seems too strong. There are cases where speech act understanding is definitely insufficient, and there are others where incongruent speech act labeling is dealt with as a negligible or negotiable difference of evaluation."(id.91).

Als evidentie voor het marginale belang van spreekhandelingen in het communicatie-proces wijst Franck er ook nog op dat in de discussie over voorbije of lopende communicatie mensen behalve van spreekhandelingslabels ook van allerlei andere categorieën gebruik maken om te refereren aan de betreffende communicatie-situatie.

Dezelfde skepsis ten aanzien van het belang van spreekhandelingscategorieën in het communicatie-proces, treffen we aan bij Sperber & Wilson (1986). Ook zij wijzen erop dat de cruciale assumptie van de *speech act*-theorie is dat de toekenning van een bepaald *speech act*-type, deel uitmaakt van het communicatieproces, en een noodzakelijke rol speelt bij het begrip van de uiting (Sperber & Wilson 1986:244). Evenals Franck wijzen ze deze gedachte in zijn algemeenheid af. Ze maken daarbij behalve voor de drie spreekhandelingen die overeenkomen met de drie syntactische modi, waarover hieronder meer, een uitzondering voor een aantal spreekhandelingen die ze karakteriseren als 'cultureel' en institutioneel, en die alleen in bepaalde gemeenschappen met de vereiste instituties worden gerealiseerd. Voorbeelden daarvan noemen ze *bieden* bij briden, maar ook *beloven* en *danken*, waarvoor wel zou gelden dat ze 'geïdentificeerd' moeten zijn, wil de gesprekspartner begrepen hebben wat de spreker beoogde. Maar dergelijke activiteiten zijn volgens de auteurs dermate cultuur-specifiek, dat ze niet tot het domein van de studie van de communicatie moeten worden gerekend, maar tot de studie van de betreffende culturele instituties, die de betreffende activiteiten hebben gedefinieerd, inclusief de daarbij behorende formules (verbale routines).

Kennelijk hebben ze hier de spreekhandelingen op het oog waarvan Austin had opgemerkt: "There must exist an accepted conventional procedure having a certain conventional effect, the procedure to include the uttering of certain words by certain people in certain circumstances" (Austin 1962:26). Voor het overige hoeven spreekhandelingen volgens Sperber & Wilson niet herkend te worden om toch succesvol te zijn, en als ze herkend worden, betekent dat volgens hen, dat er een component van de expliciete inhoud of van de implicatuur is, die

voldoende is om een bepaalde spreekhandeling te begrijpen (a.w.245). En reeds bij het bezien van een willekeurig stukje gespreksprotocol moeten we deze auteurs gelijk geven; er is namelijk in het onderstaande fragment geen enkele evidentie dat de gesprekspartners spreekhandelingscategorieën hebben geïnterpreteerd.

- (20) [Inf.gespr.]
1. A: Ik ga in de zomer misschien naar Spanje
 2. B: Ja:
 3. A: En het lijkt me heel leuk om Spaans te kunnen doen en het schijnt heel leuk te zijn in Salamanca
 4. B: Ja maar er zitten wel veel Nederlanders
 5. A: Nou sowieso veel buitenlanders

Is de tweede uiting van B (beurt 4) een *advies* om niet te gaan, of is het een *waarschuwing*, een *toelichting*, of misschien een *vraag* om commentaar? Uit de manier waarop A met die uiting van B omgaat, blijkt niet dat A een van deze interpretaties nodig heeft gehad om toch adequaat te reageren. Hij reageert op een impliciet aspect van de uiting, die hij als een contextueel effect had afgeleid uit de uiting en overige *common knowledge*, namelijk dat Salamanca een authentiek Spaans oord is.

In een situatie waarin het begrijpen van de geïntendeerde strekking van de uiting van groot belang is, blijken de gesprekspartners inderdaad veelal voldoende te hebben aan de functie-waarde op één der betrokken parameters, blijkens de weergave die ze verschaffen van de veronderstelde strekking. Zie bijvoorbeeld in fragment (21):

- (21) [Inf.vr.gespr.IC]
- A: Dag juffrouw ik zou graag informatie over een reis naar Spanje=
B: =Ja
A: Hmm we zijn met z'n tweeën en eh we zouden eh
[
B: Ja
A: in de buurt van juli augustus een reis naar Spanje
[
B: U wou wat gidsen meehebben.
A: Wat zei je?
--> B: Wat gidsen? wou u meehebben?

Slechts in formele of 'gespannen' situaties vallen gesprekspartners terug op de benoeming van de gehanteerde (of verlangde) spreekhandelingscategorieën. In juridische contexten of in ruzie-gesprekken wordt daarbij soms gerefereerd aan de expressieve en de appellerende functies, maar vaker hebben de benoemingen betrekking op de lokale tekstuele functies van de uitingen (*het woord geven, vragen, toelichten, ontwijken, antwoorden*), zoals in fragment (22) uit een vergadering van de Tweede Kamer²³:

- (22) [Pol.deb.]
- > Vz: Ik geef het woord aan het lid Smit-Kroes die het heeft gevraagd.
SK: Meneer de voorzitter. De minister van onderwijs en wetenschappen is ons inziens vooruitgelopen op de resultaten van het overleg met de Kamer ten aanzien van de resultaten van de discussie over de nota participatie-onderwijs. De minister heeft op 10 maart een circulaire doen uitgaan,
--> Vz: Mag ik u vragen wat uw bedoeling is?
--> SK: Ik wil de kamer verzoeken de minister op zo kort mogelijke termijn ter verantwoording te roepen in de vorm van een interpellatie om hem te vragen nadere inlichtingen te verstrekken.

- > Vz: U mag uw verzoek als u wilt verder toelichten.
 SK: Er zijn aanwijzingen te veronderstellen dat de minister vooruit is gelopen op de resultaten van het overleg. Die aanwijzingen schuilen in de basiscirculaire die hij heeft doen uitgaan op 10 maart 1976 naar zowel besturen van vormingsinstituten en besturen van streekscholen als van scholen voor het beroepsonderwijs.
- > Vz: Ik stel voor direct na de theepauze over het verzoek van mevrouw Smit-Kroes te beslissen.

In dit korte debat waarin de voorzitter als bewaker van de gespreksorde optreedt, is het thema de aard van de spreekactiviteiten die SK wil verrichten. Nadat de Vz in expliciete zin SK te verstaan had gegeven dat zij het woord kon voeren, wordt de aard van haar spreekactiviteiten geproblematiseerd. In een dergelijke situatie ligt het gebruik van meta-communicatieve karakteriseringen van de (voorgenomen) spreekhandelingen voor de hand. Ter bevestiging van zijn ordenende (per definitie meta-communicatief georiënteerde) rol, realiseert de Vz vervolgens nog twee keer een dergelijke karakterisering.

Een ander voorbeeld is een radio-interview met de Centrumdemocraat Janmaat (23):

- (23) [Blanke top]
 Jm: (...)en wat blijkt nu zowel de nederlanders waar de centrumpartij in de eerste plaats voor opkomt als .. diverse leden grote aantallen van die minderheden waar veel andere vooral klein linkse partijen in nederland voor opkomen
 [
- > Ir: Dat is (....). maar u vermij/ u ontwijkt de vraag dus weer meneer janmaat =
 [
- Jm: Nee::
 Ir: = want meneer bruin is niet zomaar een lid van de centrumpartij dat is nummer drie =
 [
- Jm: Die moet
 Ir: = van de centrumpartij dat weet u
 [
- > Jm: Eh eh ik begrijp meneer van weezel dat u 't vreselijk vervelend vindt dat ik een goed antwoord aan het formuleren
 [
- > Ir: Nee u geeft helemaal geen goed antwoord want u geeft geen antwoord op onze vraag
 [
- Jm: dus die verschillen/ die verschillen

In dit gesprek wordt de ruzie op een meta-communicatief niveau gevoerd, in termen van de adequaatheid van de responsen die de geïnterviewde geeft: gelden ze als *antwoorden* op *vragen*. Het is een strategie die in ruzies veelvuldig wordt aangewend. Met het verschuiven van het discussiepunt naar een meta-communicatief niveau, wordt in feite de coöperatie van de andere gespreksdeelnemer geproblematiseerd. (Zie ook hoofdstuk 8). Het is dan ook niet onbegrijpelijk dat Watzlawick e.a. (1967) stelden, dat problematische betrekkingen tussen communicatie-participanten zich veelal kenmerken door een grote mate van meta-communicatie.

Het is nauwelijks verrassend dat Sperber & Wilson (1986) één uitzondering maken wat betreft hun sceptis ten aanzien van de interpretatie op het niveau van spreekhandelingen: ze stellen dat een uiting altijd in termen van *saying*, *telling* of *asking* wordt geïnterpreteerd, kortom als een handeling die correleert met een van de elementaire syntactische modi. Overigens

karacteriseren ze deze handelingen slechts minimaal vergeleken met de gebruikelijke beschrijvingen van *assertieven*, *directieven* en *vragen*, omdat het hen ook duidelijk is, dat men de drie zinstypen en de spreekhandelingscategorieën *assertieven*, *directieven* en *vragen* niet kan vereenzelvigen. Maar omdat het in hun ogen ook evident is dat de syntactische modus een interpretatie-element toevoegt, aan een uiting, die resp. te omschrijven valt in termen als 'saying that', 'telling that', 'asking that', is er reden om aan deze handelings-typen nader aandacht te schenken.²⁴

Het wezenlijke aspect van die drie typen analyseren ze voor wat betreft *saying that P* als "communicating that the thought interpreted by P is entertained as a description of an actual state of affairs", voor wat betreft *telling that P* als "communicating that the thought that P interprets is entertained as a description of a desirable state of affairs", en *asking wh-P* als "communicating that the thought interpreted by P would be relevant if true" (in geval van een ja/nee vraag) of als "communicating that there is some completion of the thought interpreted by P into a fully propositional thought which would be relevant if true" (in geval van een vraagwoord-vraag). In de formuleringen zoals gekozen voor de *asking that* handeling wordt bij uitstek duidelijk dat Sperber & Wilson een interpretatie voor de uiting als geheel nog open laten, en slechts een aanzet tot een mogelijke relevante interpretatie geven. Hun gehele theorie m.b.t. interpretatie is dan ook gebaseerd op de gedachte dat het taalgedrag daaraan slechts een beperkte bijdrage levert, en dat er op basis van een gepostuleerd relevantie-principe, een inferentie wordt gemaakt die een 'maximaal relevante interpretatie' van het taalgebruik oplevert. (Zie Sperber & Wilson 1982, 1986).

Zij verzetten zich dus zeer uitgesproken tegen alle pogingen om de interpretatie van communicatief (taal)gedrag als een semantische onderneming voor te stellen, waarbij het taalgebruik slechts als een code wordt beschouwd, die louter een decodering behoeft om begrepen te worden; in plaats daarvan postuleren ze een radicaal-pragmatische theorie die zij aanduiden als een model van "ostensive-inferential communication", waarin het taalgebruik slechts als één element in dat inferentie-proces wordt gezien, waaraan, zoals aan alle ostensieve signalen, de garantie van relevantie is meegegeven. Naar zij stellen bestaat een 'letterlijke interpretatie' van *taalgebruik* dan ook niet, omdat er bij interpretatie altijd sprake is van een verbinding met contextuele assumpties.

Wel kan de interpretatie natuurlijk meer of minder ver af liggen van de semantische of propositionele inhoud P van de uiting in kwestie, maar ook uitingen waarvan de interpretaties niet als *implicaturen* in de zin van Grice worden begrepen, moeten voor hun interpretaties een beroep doen op contextuele verbijzonderingen of specificaties. Sperber & Wilson spreken in dat verband over *explicaturen*, zijnde de interpretaties van de verwerkte uitingen die dicht bij de propositionele inhoud van de uitingen blijven²⁵; in de gevallen dat er aanvullende contextuele assumpties nodig zijn om tot een relevante interpretatie te komen, spreken de auteurs van *implicaturen*. Daarbij hebben zij het idee laten varen dat de interpretatie gebaseerd zou moeten zijn (zoals Grice 1957 had gesteld) op de herkenning van de intentie van de spreker de betreffende interpretatie over te dragen, omdat dit "mutual knowledge" zou veronderstellen bij spreker en hoorder in een eindeloze regressie.²⁶

Met deze opvattingen vormen zij wel bij uitstek de vertegenwoordigers van wat door Wierzbicka (1986) als de minimalistische benadering van betekenis van taalgebruik wordt genoemd: de verklaring voor wat als interpretatie gekozen wordt van een bepaald fragment taal moet voornamelijk gezocht worden in sprekers- en context-afhankelijke assumpties. Het onderscheid tussen conventionele en niet-conventionele interpretaties (zoals dat b.v. in de s.a.-theorie fungeert als beslissingscriterium tussen illocutieve handelingen en perlocutieve effecten) lijkt hierbij geheel opgeheven te zijn, zoals ook Clark (1982) stelt, en door Sperber & Wilson in hun reactie op Clark ook wordt erkend (Sperber & Wilson 1982). Dat wil zeggen dat het niet

meer duidelijk is in welke zin de taal (de semantische inhoud) beperkingen oplegt aan de mogelijke interpretaties. Het enige is, dat de *garantie van relevantie* die door de spreker aan het uiten van een taalfragment wordt meegegeven, volgens Sperber & Wilson ook inhoudt dat de betreffende uiting de beste realisatie vormde voor de over te dragen gedachte(n). In termen van het verwerkingsproces betekent dat, dat de garantie is gegeven dat de verwerking van deze uiting tot aan de eerste (relevante) gedachte, vergeleken met andere mogelijke uitingen, relatief de minste cognitieve inspanning vergt²⁷. Daarbij stellen ze dat 'stilistische varianten' (die veelal langzamer, en dus met meer inspanning begrepen worden) hun waarde ontleen aan het feit dat ze meer gedachten overdragen dan de uitingen met vergelijkbare propositionele inhoud.

Zoals diverse critici van Sperber & Wilson echter ook hebben betoogd is verwerkingsinspanning een uitermate moeilijk hanteerbaar criterium, zolang niet duidelijk is hoe we ons de cognitieve belasting bij tekstverwerking precies moeten voorstellen, laat staan hoe we die zouden moeten vaststellen (cf. Gibbs 1987, Sanders 1989, Mey & Talbot 1989). Als criterium voor optimaal communicatief taalgebruik kan het dan ook (nog?) niet fungeren, zodat we in dat opzicht aangewezen blijven op sociale oordelen, die de conventies van een communicatieve gemeenschap weerspiegelen. En die conventies zijn onlosmakelijk verbonden met de *taalinhoud* en met de *gebruiksomstandigheden*, zodat het naar mijn overtuiging voor een pragmatische theorie, waarin een optimaliteitscriterium een rol moet spelen, noodzakelijk blijft om de relatie tussen beide aspecten te verhelderen. Niettemin wordt iets als 'verwerkingsinspanning' in een meer intuïtieve zin ook bij andere auteurs wel gebruikt, en wel om aan te geven in welke mate uitingen 'indirekt' zijn: het aantal stappen in het inferentie-proces of het aantal aanvullende assumpties dat nodig is om tot de beoogde of gerealiseerde interpretatie te komen, wordt namelijk vaak als indicatie gebruikt voor de mate van indirectheid van overgedragen functionele betekenissen (Cf. Morgan 1978, Leech 1983, Clark & Schaefer 1989).

In feite is dit ook de manier waarop Sperber & Wilson met het begrip omgaan. Ze hebben alleen een interessante toevoeging gemaakt door het te verbinden met de notie 'productiviteit': maximaal relevante interpretaties zijn die interpretaties die met de minste inspanning tot de meeste 'contextuele effecten' kunnen leiden, dat wil zeggen tot de meeste conclusies gebaseerd op expliciet uitgedrukte en geactiveerde manifeste assumpties (a.w. 123 e.v.). Het is dan ook minder opmerkelijk dan eerst lijkt dat juist Sperber & Wilson (de minimalisten bij uitstek !) de functionele waarde van specifieke formuleringen (o.a. stijlfiguren) trachten te verantwoorden - iets wat in de s.a.-traditie veelal over het hoofd werd gezien. Het feit dat een uiting bijvoorbeeld als een indirecte directief werd geïnterpreteerd kon dan (misschien) wel worden verantwoord, maar de extra betekenis die dat impliceerde voor de uiting, werd daarbij niet verantwoord. Daarvoor is het ook te zeer een theorie die op concepten in plaats van op taalgebruik is georiënteerd.

Hoewel het werk van Sperber & Wilson in dit opzicht slechts aanzetten geeft, die bovendien voor veel discussie vatbaar zijn, vormt het kader dat zij bieden wel degelijk een vruchtbaar raamwerk om nadere analyses van taalgebruik te maken. Daartoe dient men zich te realiseren dat contextuele assumpties een centrale plaats hebben in het interpretatie-proces, en dat dergelijke assumpties geactiveerd kunnen worden door gebruik te maken van allerlei ostensieve signalen, waaronder bijzondere aspecten in het taalgebruik. Tot die aspecten behoren behalve de zinsvolgorde en de prosodische structuur ook allerlei partikels, adverbiale bepalingen en lexicale keuzes. Maar we kunnen ook de tekstuele positie van het taalgebruik in dat verband betrekken, dat wil zeggen de plaats in een sequentie, en de rol die het in het beurtwisselingssysteem heeft. In de optiek van Sperber & Wilson kunnen dit weliswaar slechts ostentiële signalen genoemd worden, die niet gelijk gesteld moeten worden met gecodeerde signalen omdat ze slechts een basis vormen voor een interpretatie, en geen uitsluitel geven over

de interpretatie; ze duiden echter toch op zijn minst de richting aan waarin de assumptie die erdoor geactiveerd kan worden, gezocht moet worden.

In dat verband sluit hun benaderingswijze toch meer dan op het eerste gezicht gedacht zou worden, aan op die van Wierzbicka (1986, 1991), die poogt om vanuit een semantische optiek illocutieve handelingen te beschrijven, maar daarbij als een van de weinigen, ook de stilistische nuances tracht te integreren in het illocutie-concept, en wel door uit te gaan van formuleringen waarmee spreekhandelingen worden geïndiceerd in uitingen. Daarbij komt ze overigens evenals Givón tot de noodzaak om verschillende parameters aan te nemen waarop illocutieve betekenissen kunnen variëren; daarmee heeft ook Wierzbicka de bijl aan de wortel van het illocutie-concept gelegd. Het verschil in benadering met Sperber & Wilson is dan met name gelegen in de beschouwing van de niet-propositionele elementen van de uiting: bezitten die een welomschreven betekenis, of activeren ze een *domein van assumpties*. In de volgende hoofdstukken zullen we aan de hand van empirisch materiaal nader op deze kwestie terugkomen.

3.2.4 *Consequenties*

De vorige paragrafen samenvattend, zien we dat het nuanceren van de waarde van het illocutie-concept in een pragmatische beschrijving bij de besproken auteurs betekent dat

- illocutieve betekenissen als 'gewone' conversationele implicaturen van uitingen kunnen worden beschouwd (Kempson, Leech, Sperber & Wilson)
- illocutie-categorieën zoals benoembaar met performatieve uitdrukkingen, slechts in uitzonderingsgevallen worden geïnterpreteerd in het communicatie-proces (Givón, Franck, Sperber & Wilson)
- componenten van illocutieve betekenissen niet in de vorm van discrete variabelen maar in de vorm van continua moeten worden gedacht (Givón, Leech, Wierzbicka).

Als we deze ideeën op hun consequenties doordenken en bovendien trachten te integreren, moeten we terugvallen op de oorspronkelijke betekenis van 'spreekhandeling' als *betekenisvolle uiting onder het handelingsperspectief*²⁸, en daarbij veronderstellen dat die spreekhandelingen op een aantal parameters geïnterpreteerd kunnen worden (al dan niet op basis van taalcues) zonder daarbij noodzakelijk met *illocutie*-labels te worden verbonden.

Deze herziening lost een heel aantal van de problemen op die in het vorige hoofdstuk aan de orde waren gesteld. De problemen die ik daar besprak, betroffen met name de verantwoording van indirecte spreekhandelingen, de verantwoording van het begrip directe spreekhandeling, de verantwoording van de uiteenlopende functies van formuleringsvarianten, het ontbreken van een mogelijkheid om systematisch aan de interpersonele component in het taalgebruik aandacht te schenken, en het ontbreken van een verantwoording van niet-illocutieve handelingsaspecten binnen het spreekhandelingen-kader. Met een parameter-model voor spreekhandelingen is echter in principe zowel het probleem van 'directe' vs. 'indirecte' illocutieve handelingen als dat van de formuleringsvarianten, opgelost. Het onderscheid tussen directe en indirecte spreekhandelingen bestaat in deze optiek immers niet meer: Uitingen worden als geïntendeerd op (één of) meerdere functionele parameters geïnterpreteerd, op basis van de taalindicaties die daarop in het bijzonder zijn aangelegd, en tevens op basis van de contextuele assumpties die geactiveerd worden op grond van niet-propositionele taalelementen dan wel op grond van assumpties die wederzijds manifest moeten worden, om tot een relevante interpretatie te komen. Formuleringvarianten worden in dit kader op basis van dezelfde interpretatieve parameters verantwoord; voor zover ze geen duidelijke semantische waarde hebben, dienen ze als indicator voor een set van assumpties die in het geheel van de interpretatie betrokken moet

worden. Interpersonele aspecten in het taalgebruik kunnen als waarden op één van de centrale interpretatieve parameters een plaats krijgen in de beschrijving, al dan niet in combinatie met verschijnselen op andere parameters, en in relatie met algemenere communicatie-principes, zoals ik in de volgende paragraaf nader uiteen zal zetten. Al deze interpretaties worden op basis van inferentie-processen als 'gewone' conversationele implicaturen met gebruikmaking van algemene en cultuur-specifieke communicatieve principes en encyclopedische kennis, afgeleid uit het taalgedrag van de spreker. Die interpretaties hebben, zoals gezegd, betrekking op de veronderstelde intenties van de spreker met het taalgedrag. Daarmee blijven we dus binnen het kader van wat Grice als de "non natural meaning" ($\text{meaning}_{\text{nm}}$) heeft gekarakteriseerd (Grice 1957). Het model kan dan ook niet alleen als een hoordersmodel maar ook als een sprekersmodel worden gekarakteriseerd, door de verschillende parameters als oriëntatie-punten voor de ontwikkelde intenties te behandelen, waarbij het taalgebruik op allerlei niveaus strategisch wordt gekozen om de hoorder zicht te bieden op die intenties.

Voorbeeld

Omdat ik in het vervolg van dit boek vooral een beschrijving van *productie*-strategieën zal geven, zal ik met een kort voorbeeld volstaan om het globaal geschetste interpretatie-model van 'gefragmenteerde spreekhandelingen' toe te lichten, in het besef dat hiermee nog talrijke vragen onbeantwoord blijven, en dat het bij een aanzet tot een variant op een functioneel interpretatie-model blijft. Het volgende fragment uit een alledaagse conversatie vormt het uitgangspunt:

- (24) [Inf.gespr.]
1. A: Heb je zin in koffie?
 2. B: Ja:: en niet alleen dat maar,
(2)
 3. A: Hè (1) oh je wilt er zeker iets bij
 4. B: Ja. ((lacht)) graag.
 5. A: Ik ga 't even inschenken hoor
 6. B: Ja

Uiting (1) kan in eerste instantie geanalyseerd worden als een propositie bestaande uit een predikaat met twee argumenten, korthedshalve aan te duiden als [ZINHEBBEN (x_2 koffie)], waarbij x_2 de indexicale aanduiding is voor de hoorder, die in de volgende beurt als spreker ook een indexicale karakterisering kan gebruiken om zichzelf aan te duiden, met slechts een andere linguïstische vorm. Deze basis van bijna iedere uiting vooronderstelt natuurlijk dat de geluiden als woorden uit het Nederlands herkenbaar zijn, dat de argumenten van referenties zijn voorzien, en dat het predikaat als verbindingsschakel is te duiden.

Dit proces van elementaire semantische verwerking laat ik hier verder buiten beschouwing, omdat we ons concentreren op de pragmatische waarde van de uitingen. Dat de *typen predikaten en de soorten referenties* in die pragmatische duiding weer een rol spelen, spreekt bijna voor zichzelf, als we ervan uitgaan dat alle signalen die onderscheiden kunnen worden, aanleiding kunnen geven tot het oproepen van bepaalde assumpties. Na de bepaling van de propositionele inhoud, is op basis van de zinsvolgorde de syntactische modus *interrogatief* afleidbaar. Deze modus duidt aan dat de uiting in kwestie op de *Referentiële Parameter* wordt geïnterpreteerd, dat wil zeggen dat de *waarheid van de uiting* in de zin van corresponderend met de werkelijkheid, punt van aandacht is; de interrogatief maakt bovendien duidelijk dat op het continuum *spreker kent de waarheid -- spreker kent de waarheid niet*, de rechter extreme waarde moet worden gekozen.

Stel echter dat A gezegd had *heb je geen zin in koffie?* zou het element *geen* dat de propositie als geheel modificeert, tevens als indicator voor een minder extreme waarde op het genoemde continuüm hebben gefungeerd. Dergelijke uitingen kennen een 'antwoord-verwachting' van de spreker. Waarschijnlijk op basis van een algemeen principe dat inhoudt dat *leegte gevuld moet worden* (het Horror Vacui-principe), leidt een interpretatie dat de spreker iets niet weet, namelijk tot de lokale verplichting bij de hoorder om zodanig te reageren, dat de waarheid van de propositie kan worden bepaald. Dat betekent dat de betreffende interpretatie op de referentiële parameter in samenhang met het genoemde principe tot een aanvullende interpretatie op de *Tekstuele Parameter* heeft geleid: de uiting fungeert als een *initiatief* die vervolgv verwachtingen heeft geschapen. Hiermee is echter niet alles gezegd: het predikaat *ZINHEBBEN* kent in de onderhavige uiting als argument behalve een persoonsaanduiding, ook een object. In plaats van dat object kan echter ook een andere propositie met een activiteitsaanduidend predikaat worden benut, waarbij het object optioneel toegevoegd kan worden. Vergelijk bijvoorbeeld de synonieme zinnen:

- (25) Ik heb zin in mijn bed
- (26) Ik heb zin om te gaan slapen
- (27) Ik heb zin om te gaan slapen in mijn bed

In de eerste uiting van A zou men dus ook kunnen horen: *heb je zin om koffie te drinken?* Dat wil zeggen dat de uiting van A met het predikaat *ZINHEBBEN* op een mogelijke activiteit in de toekomst betrekking kan hebben. A stelt dan aan de orde of die activiteit door B gewenst wordt. Een dergelijke uiting is echter alleen *relevant* als de assumptie gepresupponeerd kan worden "A is in de positie om B van koffie te voorzien", en als de conclusie getrokken wordt: "A informeert naar de wenselijkheid om B van koffie te voorzien." Het is dus waarschijnlijk dat die beide assumpties bij B geactiveerd worden, onder de aanname van het *relevantie-beginsel*. Daarop wijst ook het feit dat na een bevestiging door B, een voortzetting door A in de trant van "Dat is dan jammer, want ik heb geen koffie" als *gemarkeerd* zou worden ervaren.

Zo zien we dat we de functionele interpretatie van de eerste uiting van A kunnen verantwoorden, zonder de problematiek van het verband tussen de illocutieve handelingen *vragen* en *aanbieden* in abstracte zin aan de orde te hoeven stellen. We kunnen dicht bij de talige indicatoren in de uiting blijven, die aanvullende assumpties wederkerig manifest kunnen maken. Het houvast voor de interpretatie wordt gevonden in het functionele kader van interpretatieve parameters, in de talige indicatoren voor die parameters en voor aanvullende assumpties, en in enkele algemene pragmatische principes. Sturend daarbij is het relevantie-beginsel, dat als criterium voor de selectie van de betreffende assumpties optreedt. Hoewel dat in het voorbeeld (24) niet aan de orde is, moet in principe als bron voor de assumpties die benut worden in het interpretatie-proces ook het gesprekstype (of het tekstgenre) worden genoemd, waarin de participanten betrokken zijn. De kennis daaromtrent, die als script-kennis (Schank & Abelson 1977) of als frame-kennis (Goffman 1974) kan worden aangemerkt, creëert (cultuurspecifieke) verwachtingen die als assumpties manifest zijn en dus betrokken kunnen worden in het inferentieproces.²⁹ In het volgende hoofdstuk waarin een productiemodel wordt geschetst, zal op de aard van dergelijke kennis in meer genuanceerde zin worden teruggekomen.

In de eerste uiting van B uit voorbeeld (24) blijkt de wenselijkheid om een globaler, en omvattender pragmatisch interpretatie-kader te hanteren dan de theorie omtrent illocutieve handelingen biedt, in nog sterkere mate. Omdat de eerste uiting van A op de tekstuele parameter als een initiatief met responsverwachtingen werd geïnterpreteerd, wordt de bijdrage van B ook als invulling van die verwachtingen geduid. Aangezien de verwachtingen betrekking hadden op de referentiële parameter, omdat A niet wist of de propositie een ware beschrijving van de werkelijkheid gaf, zal de uiting van B in dat perspectief worden beschouwd. Het

bevestigingspartikel *ja* is in dit verband als uiting voldoende om te begrijpen dat B met A's beschrijving instemt. De beurt van B is hiermee echter niet beëindigd; de tweede uiting die onderscheiden kan worden, moet ook nog in relatie tot die initiatieve functie van A's uiting worden begrepen: de propositie die B realiseert kent een verwijzing in het argument naar de voorgaande propositie: [NIET ALLEEN (dat)], d.w.z. [NIET ALLEEN [ZINHEBBEN (x_2 , koffie)]]]. Zoals met negatie-predikaten vaak het geval is, zou het in principe denkbaar zijn dat de *scope* ervan zich niet uitstrekt tot het predikaat en alle argumenten, maar dat de uiting geanalyseerd zou moeten worden als ingebed in de vorige propositie: [ZINHEBBEN (x_2 , [NIET ALLEEN (koffie)]]]. Weliswaar zou het correcter zijn geweest als B dan had gezegd *en niet alleen daarin*, maar pronominale vormen worden in het Nederlands vaak 'slordig' gebruikt.

De syntactische modus die in deze elliptische uiting kan worden onderkend, is de declaratief, dat wil zeggen dat we er in eerste instantie van uitgaan dat B een uiting realiseerde die op de Referentiële Parameter moet worden geïnterpreteerd. B geeft dus een beschrijving van zijn werkelijkheid, waarbij de werkelijkheid òf is dat het niet zo is dat hij alleen zin in koffie heeft, òf dat hij niet alleen in koffie zin heeft. In het eerste geval zouden in principe alle mogelijke assumpties geactiveerd kunnen worden ten aanzien van de aanvullingen die B zou willen maken, in het tweede geval gaat het om een aanvulling op *koffie* waarin B zegt zin te hebben. Als we ervan uitgaan dat de eerst bereikbare relevante interpretatie normaliter wordt gekozen, zal de eerste interpretatie van het negatie-bereik (voorlopig) afvallen, omdat die te weinig zicht geeft op de over te dragen intentie, en dus te veel aanvullende assumpties nodig heeft om tot een afgeronde interpretatie te leiden. In de interpretatie van het beperkte negatiebereik, zou een uit de uiting afgeleide assumptie zijn: *B heeft zin in iets*, waarbij dat *iets* onbepaald is. In het licht van de vorige uiting waarbij A aanleiding gaf tot het activeren van de assumptie dat A in koffie zou kunnen voorzien, is het waarschijnlijk dat B met deze uiting te kennen wil geven dat de assumptie "A kan ook voorzien in iets anders" bij hem manifest is, ook al kan die assumptie op basis van de voorgaande uiting van A niet sterk genoemd worden. Een dergelijke assumptie is echter alleen relevant in het verband van een reactie op een vraag naar het zin hebben in koffie, als ook de conclusie getrokken wordt, dat B zou willen dat A hem ook iets anders geeft dan koffie. Daarmee is de interpretatie dan verschoven naar de Appèl-parameter.

Op basis van assumpties die voor beiden manifest zouden kunnen zijn, zou A bovendien kunnen vermoeden wat de precieze inhoud is van datgene waarin B zin heeft en wat hij zou willen hebben. B heeft daarop echter ook enig zicht gegeven in zijn uiting door het gebruik van het partikel *maar*. Daarmee geeft hij namelijk te kennen dat er een kwalitatief verschil bestaat tussen dat wat A aanbiedt, en dat wat B ook zou willen, in die zin dat wat B zou willen, meer waarde heeft (voor B) dan koffie. Een dergelijke appellerende respons op een soort van aanbod is niet als een preferente respons te beschouwen. Daarmee wordt ook op de Relationele Parameter een interpretatie geactiveerd, die verder gaat dan wat op deze parameter al geïnterpreteerd kon worden op basis van de voorafgaande uiting van A, met de informele aanspreekvormen en de inhoud van de propositie die betrekking had op de wensen van B. Daarmee had A een betrekkelijk geïntegreerde relatie tot uitdrukking gebracht. B lijkt er met zijn niet-geprefereerde respons op te duiden, die verhouding te willen provoceren. Normaliter is zo'n sequentiële keuze namelijk een uiting van differentiatie ten opzichte van de gesprekspartner (op grond van dominantie-intenties, of non-coöperatieve intenties die aan de spreker toegeschreven worden); als de 'toon' echter grappend is, en de gesprekspartner de gelegenheid heeft op dezelfde wijze te reageren, kan het ook een poging tot versterking van de integratie zijn. Het wordt dan een vorm van 'stoeien'. In de uiting van B is de motivatie voor de niet geprefereerde respons (in termen van de Relationele Parameter) niet duidelijk geïndiceerd. De vaagheid ten aanzien van de werkelijke intenties op de Referentiële Parameter zou doen vermoeden dat B zich bewust is van de relationele problemen die een dergelijke differentiërende bijdrage zou kunnen creëren.

Anderzijds zou een uiting waarin de spreker zich enige moeite geeft om qua prosodie gemarkeerd te klinken, ook als een poging tot een grappende toon kunnen worden aangemerkt. In beurt 4 wordt door B die laatste interpretatie blijkens zijn lachen alsnog gehonoreerd. A lijkt echter enigszins verward te zijn door de spreekhandeling van B in beurt 2, getuige de pauze, en het daarop volgende onbegripssignaal *hè* in beurt 3. Daarna reageert hij echter met een spreekhandeling waarin het onbegrip grotendeels is opgelost, en waarmee hij een propositie inbrengt die relationeel een vergelijkbare ambiguïteit bezit: A formuleert vanuit een dominantiepositie, vanuit de positie van iemand die iets te geven heeft aan iemand die dat zou willen hebben. Het is een typisch paternalistische formulering, zoals die ook door (vreemde) volwassenen tegen kinderen wordt gebruikt: *Jij wilt zeker wel een snoepje*. Maar juist vanwege die allusie op een volwassene-kind relatie in beurt 3, kan die spreekhandeling ook als een vorm van grappen worden begrepen. In beurt 4 kiest B duidelijk voor de interpretatie van een 'joking relationship'.

De propositionele inhoud van de tweede spreekhandeling in beurt 3 is te karakteriseren als [WILLEN (jij, [HEBBEN (jij, iets, bij x)]), waarbij (x) een pro-vorm is, die verwijst naar datgene wat eerder genoemd werd, i.c. *koffie*. De declaratiefmodus van de uiting wijst op een interpretatie op de Referentiële Parameter, waarbij het partikel *zeker* een indicatie geeft voor het feit dat de spreker niet geheel zeker is ten aanzien van de waarheid van zijn beschrijving. Daarmee wordt op de tekstuele parameter opnieuw een initiatief-interpretatie geactiveerd, zoals hiervoor uiteengezet werd. Een dergelijke interpretatie op die parameter wordt nog versterkt door het partikel *oh* aan het begin van de uiting, waarmee in een uiting veelal het onverwachte van de voorgaande uiting wordt aangeduid, maar waarmee ook de onverwachte herkenning wordt geïndiceerd: "oh bedoel je dat", "oh nou begrijp ik het", "oh je bent ziek", etc. A geeft dus te kennen dat hij (waarschijnlijk) plotseling herkent dat B de propositie als genoemd heeft willen overdragen. Opmerkelijk is dat B op deze uiting niet alleen reageert met het antwoordpartikel *ja* alsof de assumptie is overgedragen "Het is misschien zo dat B iets bij de koffie wil hebben", maar tevens op een mogelijk te maken inferentie "Ik bied je iets bij de koffie aan", getuige het responspartikel *graag*.

Zo kan de interpretatie dus vanuit een determinatie van de propositionele inhoud op de verschillende parameters beschreven worden, op basis van de zinstypen, en de niet propositionele elementen in de uiting, waardoor bepaalde assumpties manifest worden om een relevante interpretatie mogelijk te maken.

3.3.5 *Perspectieven voor pragmatisch onderzoek*

Vanuit de optiek van de sprekers fungeren de betreffende parameters als oriëntatie-punten voor de ontwikkeling van hun intenties. De intenties worden dan (zoals Leech heeft betoogd) in de realisatie tot 'spreekhandelingen', waarbij de spreker door de keus van bepaalde formuleringen in bepaalde omstandigheden de hoorder een blik biedt op de aard van zijn intenties. Andere intenties dan die gewoonlijk in de theorie omtrent illocutieve handelingen aan de orde worden gesteld, kunnen nu echter evenzeer als componenten van spreekhandelingen worden behandeld: een uiting interpreteren of intenderen als *samenvatten van een voorgaande beurt* is bijvoorbeeld gelijkwaardig aan de interpretatie of intentie van *meedelen*; het verschil zit hem in de functionele parameter waarop het accent wordt gelegd. Daarmee is ook het laatste probleem dat we hiervoor noemden, tot een non-probleem geworden, zonder dat de waarden van de ideeën over spreken als een vorm van handelen, verloren zijn geraakt. Op deze wijze worden de contouren duidelijk van een theorie over *taalgebruik* die ook een kader kan vormen voor talloze verschijnselen die voorheen niet binnen een pragmatisch handelings-theoretisch kader

konden worden ingepast. Behalve stilistische verschijnselen behoren daartoe vooral sequentiële verschijnselen in dialogisch en monologisch taalgebruik.

De taakstelling voor het pragmatisch onderzoek (in zeer globale zin) vloeit uit deze kaderstelling voort: Nader onderzocht moet worden

- * *a* wat de communicatieve principes zijn waarop de conversationele implicaturen zijn gebaseerd,
- * *b* welke functionele parameters het sprekend handelen beheersen,
- * *c* welk taalgebruik in het bijzonder is aangelegd op de realisatie van bepaalde parameters (anders gezegd: wat de 'cues' zijn voor bepaalde parameter-waarden, of wat de 'strategieën' zijn die een spreker tot zijn beschikking heeft om een bepaalde parameter-waarde te realiseren) ,
- * *d* in welk opzicht 'cues' en 'strategieën' cultuur- of groep- en situatie-specifiek zijn, en daardoor tot verwarring kunnen leiden,
- * *e* welke parameter-waarden in een bepaalde communicatieve gemeenschap geïntegreerde interpretaties van spreekhandelingen opleveren die gerapporteerd kunnen worden, en
- * *f* op welke wijze en in welke volgorde kinderen parameters van spreekhandelingen leren interpreteren en hanteren.

Veel van het onderzoek dat binnen de pragmatiek plaatsvindt, kan als bijdragend aan een van de genoemde probleemgebieden worden geïdentificeerd. Met name veel beschrijvend werk uit de conversatie-analyse en de etnografische sociolinguïstiek heeft betrekking op de vraagstellingen *c* en *d*, maar ook het omvangrijke werk van Van Dijk ten aanzien van "comprehension strategies" en van "prejudiced discourse" moet vooral als een uitwerking van deze vraagstellingen worden beschouwd. De discussie omtrent de communicatieve principes die een rol spelen in het inferentie-proces (*a*) heeft behalve op de waarde van het Coöperatie-principe en de Grice-iaanse maxims (Smith 1982, Sperber & Wilson 1986) ook betrekking op de vraag in hoeverre andere principes - zoals een Beleefdheidsprincipe en een Efficiency-principe - als aanvulling nog nodig zijn (Leech 1983, Brown & Levinson 1987). De beschrijving van 'geïntegreerde' interpretaties (*e*) in diverse communicatieve gemeenschappen is voor wat *illocuties* betreft reeds jaren ondernomen, waarbij met name het werk van Verschueren (1985) en van Wierzbicka (1987, 1991) boeiend is vanwege de vergelijkende optiek die beiden bezitten, waaruit vooral het cultuur-specifieke karakter van lexicalisaties van bepaalde parameter-waarden naar voren komt. Het onderzoek naar de ontwikkeling van de communicatieve competentie van kinderen (*f*) heeft zich altijd al (ook noodgedwongen) onafhankelijk van de orthodoxe s.a.-theorie ontwikkeld (Van der Geest 1975, Dore 1976, Wells 1981, 1985). Bij Van der Geest (1975) vinden we dan bijvoorbeeld al het idee dat *illocuties* niet de centrale plaats innemen in de interpretatie en productie, maar dat die als één van de functionele dimensies (i.c. de Appèl-functie) moeten worden beschouwd, naast de andere functies uit het Bühler-model. En bij Dore (1976) blijkt de illocutie-categorie evenmin voldoende om het handelings-karakter van het taalgebruik van jonge kinderen te verantwoorden. Steeds meer zijn met name tekstuele functies in het conversationele taalgedrag van kinderen in de handelingsbeschrijvingen opgenomen. (Zie het overzicht van Dore (1979)).

De kwestie welke parameters gepostuleerd moeten worden (*b*), is in wezen een empirische kwestie waarbij behalve descriptieve adequaatheid, ook eenvoud van beschrijving een criterium zou moeten zijn. Idealiter wordt deze kwestie opgelost in samenhang met het beschrijvende werk zoals dat vanuit de vraagstellingen *c* en *d* plaatsvindt. Het lijkt voorlopig wijs uit te gaan van de basisfuncties van het taalgebruik zoals die in het vorige hoofdstuk zijn besproken, en door velen als elementair werden gekarakteriseerd: de relatie tot de *wereld*, de relatie tot de *spreker*, de relatie tot de *hoorder*, de relatie tot de *verhouding van spreker en hoorder*, en de relatie tot de *overige tekst*. Ieder van die functies representeert dan tenminste één parameter, waarop een bepaalde waarde kan worden gekozen en/of geïnterpreteerd. Voor de verhouding tot de wereld zal dat bijvoorbeeld met name de parameter "*wel...niet in*

overeenstemming met de werkelijkheid" zijn (vergelijkbaar met Searle's "direction of fit") met als belangrijke sub-dimensies "*S gelooft/weet wel....niet dat p in overeenstemming is met de werkelijkheid*" en "*H gelooft/weet wel...niet dat p in overeenstemming is met de werkelijkheid*". Met deze parameter en sub-dimensies kunnen we talrijke spreekactiviteiten die in de sfeer van *stellen, twijfelen, en vragen* liggen voor een belangrijk deel karakteriseren, zoals ik hierboven reeds illustreerde.

In hoofdstuk 5 zal ik deze gedachte t.a.v. functionele parameters uitwerken voor wat betreft de *interpersonele (of relationele) functie*, en laten zien dat daarvoor weliswaar één centrale parameter kan worden verondersteld, maar dat deze zich laat verbijzonderen tot een drietal sub-dimensies, die ieder als een zelfstandig continuum, maar meestal in samenhang, worden geïnterpreteerd, en tot bepaald taalgebruik leiden. In de volgende paragraaf zal ik echter eerst de verschillende parameters noch wat verder exploreren en een nauwkeuriger karakterisering geven van een aantal kernbegrippen uit deze fragmentatietheorie ten aanzien van spreekhandelingen, terwijl het wordt afgesloten met de analyse van een langer fragment. In hoofdstuk 4 zal ik dan nader ingaan op de onderzoeksmethodiek die in dit kader (en met name voor de beschrijving van parameter-specifieke aspecten van spreekhandelingen) gevolgd zal worden. Daarbij zal in het bijzonder de notie *strategie* als een centraal begrip worden uitgewerkt.

3.3 Parameters voor spreekhandelingen

Schetste ik in de vorige twee paragrafen naar aanleiding van de bespreking van radicaal-pragmatische oplossingen voor een aantal problemen binnen de orthodoxe *speech act*-theorie in globale zin het kader waarin het pragmatisch onderzoek zich zou kunnen ontwikkelen, in deze paragraaf zal ik die aanzet wat nader preciseren, ook met het oog op de beschrijving van relationele aspecten in het taalgebruik. Na een korte bespreking van de potentiële omvang van spreekhandelingen, komt aan de orde hoe de verschillende functionele interpretaties zich tot elkaar verhouden. Dit wordt exemplarisch aan de hand van één langer conversatiefragment toegelicht.

3.3.1 Uiting als spreekhandeling

In het model dat ik hiervoor globaal schetste, is de notie *spreekhandeling* een aanduiding van het intentionele karakter van een taalgebruiksfragment. Het kan omschreven worden als *betekenisvolle taalgebruikseenheid onder het perspectief van de handelende spreker*. Dat wil zeggen dat het slechts overeenkomt met een fragment taal voor zover dat als een afgerond handelingsprodukt kan worden aangemerkt. De omvang van de eenheid die als spreekhandeling kan worden aangemerkt, kan dan ook variëren. Naar het zich laat aanzien is die omvang afhankelijk van de functionele parameter(s) die in de spreekhandeling zijn geactualiseerd. Een enkel woord kan bijvoorbeeld een gehele beschrijving realiseren, als het in relatie tot een voorafgaande uiting is geplaatst, maar zonder zo'n tekstuele parameter kunnen er ook meerdere proposities nodig zijn om die beschrijving als 'compleet' te ervaren. Dat zelfde geldt ook voor uitingen die zowel referentieel als expressief zijn: in dergelijke gevallen is een korte uiting vaak het meest geëigend om beide functies te vervullen. Vanuit het resultaat-perspectief kunnen we dus over 'functionele eenheden' spreken. De vraag naar de minimale omvang van spreekhandelingen die betrekking hebben op bepaalde parameters, is weliswaar op het eerste gezicht intrigerend, maar kan naar mijn mening niet beantwoord worden zonder uitvoerig empirisch onderzoek. Daarbij zou overigens ook de mogelijkheid van functionele onderschikking,

synthese en nevenschikking zoals dat bijvoorbeeld relevant lijkt te zijn in het argumentatieve handelen (Van Eemeren & Grootendorst 1982) in de beschouwing moeten worden betrokken. Voorlopig ga ik aan deze kwesties voorbij, en stel me op het empirische standpunt dat wel zal blijken of er grenzen gesteld kunnen worden aan de omvang van functionele eenheden. Als heuristisch principe ga ik uit van de *uiting*, dat wil zeggen van de 'minimaal zelfstandige uitingseenheid' als (component van de) spreekhandeling, en hanteer daarbij een onderscheid tussen 'formuleringen' en 'sequentiële verschijnselen', zoals ik in het hiervolgende nog zal toelichten, zonder daarbij op voorhand grenzen aan de omvang van de spreekhandeling te stellen.

3.3.2 *Fragmentatie of integratie*

Een spreekhandeling omvat in mijn karakterisering dus veelal meerdere functionele componenten die als zodanig kunnen zijn geëxpliciteerd of geïmpliceerd. Deze functionele componenten die hun basis vinden in de parameters waarop het taalgebruik wordt geïnterpreteerd, vormen in veel gevallen een fragmentarisch geheel. Het is echter denkbaar dat een aantal van deze functionele componenten wordt geïntegreerd in één functionele interpretatie. Alle performatieve uitdrukkingen vormen bijvoorbeeld de lexicalisaties van dergelijke geïntegreerde interpretaties. In veel gevallen is er echter van een dergelijke integratie geen sprake, en maakt de rapportage over de functionele waarde van een bepaald stukje taalgebruik een fragmentarische indruk. Dat fragmentarische karakter levert in de communicatie geen problemen op, als één van de functionele componenten prominent is, en daarmee het uitgangspunt voor de interpretatie van de vervolguitingen kan vormen.

Waar de prominentie-verhoudingen echter voor een hoorder niet duidelijk zijn (om wat voor redenen dan ook), kunnen er misverstanden ontstaan. Stel bijvoorbeeld een ontmoeting tussen twee mensen waarbij de één met tranen in zijn ogen vertelt dat een van zijn kinderen meer dood dan levend in het ziekenhuis ligt, en de ander uitsluitend naar details omtrent het vervoer en de behandeling van de patiënt vraagt. In dat geval lijkt de expressieve component van de boodschap genegeerd te worden, omdat alleen expliciet op de referentiële component van de boodschap gereageerd wordt; maar het is ook denkbaar dat de vragensteller met zijn vragen zijn belangstelling en verbondenheid wil uitdrukken, en daarmee impliciet reageert op het expressieve element van het bericht. Zowel de eerste als de tweede spreker kunnen dus onjuiste interpretaties maken ten aanzien van de prominentie-verhoudingen in elkaars bijdragen.

De verklaring voor de selectie van één der potentiële functionele eenheden door de hoorder moet gezocht worden in het onderkennen van signalen van de spreker die door Gumperz (1982) "contextualisation cues" zijn genoemd, of in het onderkennen van bepaalde contextuele omstandigheden waarin de uitingen worden gerealiseerd. In het net genoemde voorbeeld zou de hoorder de referentiële component als dominant hebben kunnen waarnemen, als de spreker zich tot een sober verslag van de gebeurtenissen had beperkt, zonder expliciete expressieve elementen in zijn taalgebruik. Ook de gebruikelijke verhouding tussen beide gesprekspartners kan zodanig zijn, dat prominente expressieve componenten niet tot de verwachting behoren. Er kunnen in dat opzicht zelfs heel expliciete verwachtingen bestaan, al dan niet overeenstemmend met de intenties van een gesprekspartner. Als bijvoorbeeld degene die vertelt dat zijn kind in het ziekenhuis ligt, een werknemer is die zijn chef zo op de hoogte stelt van zijn leed, en deze reageert alleen met "En nu had u zeker vrijaf willen nemen", veronderstelt zo'n chef dat de contextueel bepaalde verhouding tussen hem en de spreker maakt dat de uiting met name onder het appèl-aspect moet worden begrepen.³⁰

Een fragmentarische interpretatie wordt natuurlijk het duidelijkst gedemonstreerd in gesprekken waarin wordt gemetacommuniceerd, omdat er misverstanden aan de orde zijn die

geëxpliciteerd worden. In die explicaties wordt dan een parameter genoemd, waarop het misverstand betrekking heeft. Een voorbeeld vinden we in het volgende fragment, waar de *tekstuele functie* van de uiting in de derde beurt aan de orde gesteld wordt door de geïnterviewde, terwijl de interviewer een respons verwachtte op basis van de referentiële en de appèl-functie van de betreffende uiting:

- (28) [Interv.]
Ir: Goed. meneer Groenevelt.
Ie: Ja
Ir: Eh denkt u dat eh de werknemers met name bereid zijn om veel van eh loon waar ze misschien recht op hebben in te leveren bij eh dit beleid?
Ie: Oh dat is nu op het ogenblik ineens aan de orde begrijp ik want ik had over het voorgaande nog wel een kanttekening te maken.

Dergelijke vormen van metacommunicatie komen gelukkig slechts sporadisch voor. Het voeren van een gesprek zou oneindig vermoeiend zijn, als er voortdurend zou moeten worden gemetacommuniceerd over het verloop van het gesprek of over wat bedoeld wordt. In de meeste gevallen worden voortzettingen in gesprekken dan ook gerealiseerd op basis van bepaalde functionele interpretaties, zonder dat aan de orde komt of ze wel als de saillante parameter(s) moeten worden aangemerkt. Overigens is ook lang niet altijd te zien op welke parameter(s) de volgende spreker de voorgaande uiting heeft geïnterpreteerd, omdat de vrijheid van de gesprekspartner wat betreft de mogelijke voortzettingen, groot is. In de volgende paragraaf zal ik dit aan de hand van een willekeurige gespreksfragment nader analyseren.

3.3.3 *Voorzettingen op basis van parameterkeuze*

Het gespreksfragment dat ik zal bespreken ter toelichting van de manier waarop conversationele voortzettingen zicht bieden op de onderscheiden parameters, heeft betrekking op een onderhandeling tussen vrienden ten aanzien van het vervoer van één van hen. De beurten zijn genummerd.

- (29) [Inform.gespr.]
1. A: Oh jij moet zo de bus nog halen hè?
2. B: Ja om half eh om half eh
3. C: Bus,
4. B: Ja nou ik had nog in m'n gedachten om jou eh te laten rijden mij met de fiets d'r heen te brengen
5. A: Wat?
6. B: Maar eh: ik denk nou dat is erg onbeschoft.
7. A: Naar Beyum.
8. B: Naar Selwerd.
9. A: ((lacht))
10. B: Maar eh: nee dat had ik alleen gedaan als ik eh=
11. A: = Maar woont ie op die studentenflat dan
12. B: Ja Selwerd drie waarschijnlijk helemaal achterin op zo'n eh opkamertje
13. A: Kun je die fiets niet bij Teun neerzetten ofzo dan?
14. B: Nee dan zijn die/ ja nou ja dan dat kan wel maar dan moet ik hem dus toch weer met de bus/ want maandag rij ik niet met die jongens mee.
15. A: Eh nee nou ja dan zou je met de bus een keer naar college moeten.
16. B: Eh ja ja nou dat eh / ja maar dan Selwerd
17. C: Is toch niet zo ver Selwerd daar loop je toch wel even [heen.

18. A: [Nou,
19. B: [Nou, nou goed half uur doe je d'r toch al gauw
over hèn denk ik. maar waarom lopen als de bus loopt.
20. C: Goedkoper.
21. B: Ja maar ik heb de strippenkaart van Marja geleend dat
scheelt.
22. A: [((lachen))
23. B: [((lachen))
24. C: [((lachen))

In dit gespreksfragment analyseer ik per beurt de basisfuncties die in het taalgebruik onderkend kunnen worden. Daarbij heb ik volledigheidshalve ook opgenomen de predicerende en refererende functie van resp. het predikaat en de argumenten in de proposities die in de uitingen kunnen worden onderscheiden, en die veelal de basis vormen voor de Referentiële, de Expressieve, de Relationele, de Appellerende en de Tekstuele functie van de betreffende eenheid (cf. Searle 1969, Havekate 1984). In de eerste beurt bijvoorbeeld kan het (complexe) predikaat *moeten halen*, met de argumenten *jij* en *de bus* worden onderscheiden, terwijl deze propositie op zichzelf weer als argument functioneert bij het predikaat *zo nog*. De uiting functioneert op grond van de indicatief-modus in Referentiële zin; door het partikel *hè* aan het eind geeft de spreker te kennen dat hij niet geheel zeker is van de waarheid in de propositie, en dat hij meent dat de hoorder die waarheid wel kent. Het partikel geeft daarmee ook een Appellerende strekking aan de uiting. De hoorder wordt geacht te reageren. Omdat die reactie verbaal dient te zijn, functioneert de uiting in een Tekstueel perspectief tevens als een initiatief. Het partikel *oh* is een expressief element dat de gehele uiting kleurt. De spreker geeft ermee aan dat wat hij in het vervolg zegt iets is wat betrekkelijk plotseling manifest voor hem is geworden. Tenslotte drukt de uiting met de aanspreekvorm *jij* en met het tot uiting brengen van aandacht voor de hoorder in de propositionele inhoud, een Relationele functie van verbondenheid uit. Al die functies zijn tegelijkertijd aanwezig, zonder dat ze ook allemaal even saillant voor de hoorder behoeven te zijn. Enkele functies lijken in deze uiting onderling verbonden te zijn op basis van aanvullende assumpties die op grond van indicaties in de tekst worden opgeroepen (referentieel -> appellerend -> tekstueel), maar andere vormen ongeïntegreerde elementen die niettemin behoren tot de pragmatische interpretatie-mogelijkheden. In de derde beurt is er alleen sprake van een herhaling van een refererend element uit de eerste beurt. Daarmee drukt C een onvolledige propositie uit, die contextueel gecompleteerd zou kunnen worden weergegeven als: *jij gaat met de bus*. Dat betekent dat de uiting in Referentiële zin geïnterpreteerd wordt. Omdat het echter een herhaling betreft, die bovendien betrekking heeft op een propositie die een 'B-event' bevat (Labov 1972), zou aan deze uiting ook een Appèl-functie en (in Tekstueel perspectief) een initiatieve functie kunnen worden toegekend. De vervolgbbeurt van C wijst erop dat die in ieder geval de uiting als een initiatief en als een appèl heeft geïnterpreteerd.

De analyse is samengevat in het onderstaande schema, waarbij de functies zijn gekarakteriseerd met een x als er sprake is van een indicatie in het taalgebruik, en met ->x als er een sterk beroep moet worden gedaan op contextuele assumpties voor de interpretatie van de betreffende functie. Enkele aspecten van de analyse worden aansluitend op het schematisch overzicht besproken.

Beurt	Spr.	refer.	pred.	Ref.	Exp.	Rel.	App.	Tex.
1.	A	x	x	x	x	x	x	x
2.	B		x				x	
3.	C	x		x	->x	->x		
4.	B	x	x	x	x	->x		

5.	A	x					x	x
6.	B	x	x	x	->x			
7.	A		x		x		x	x
8.	B		x	x				x
9.	A				x			
10.	B	x	->x	->x		->x	x	
11.	A	x	x	x			x	x
12.	B	x		x	x			x
13.	A	x	x	x		x	x	x
14.	B	x	x	x		x		x
15.	A	x	x			x	x	x
16.	B	x				x		x
17.	C	x	x	x	x	x	x	x
18.	A				x			x
19. [a]	B	x	x	x	x			x
19. [b]	B	x	x		x		x	x
20.	C		x	x			x	
21.	B	x	x				x	
22-24.	ABC				x			

Hoewel in de analyse de beurteenheid als uitgangspunt wordt genomen, is de eigenlijk eenheid van analyse de spreekhandeling. Als er in een beurt diverse functies worden gerealiseerd op een parameter, bestaat de beurt uit meerdere spreekhandelingen. Een beurt moet in dergelijke gevallen onderscheiden worden in kleinere uitingen, aangegeven met [a], [b] etc. Daar waar die meerdere functies bestaan op de tekstuele parameter, en de onderscheiding in kleinere eenheden dus gemotiveerd wordt door die tekstuele parameter, worden die eenheden als *zetten* aangeduid. Voor de onderscheidingen op basis van andere parameters spreken we in het algemeen over spreekhandelingen.

In het bovenstaande fragment zien we dat meerdere uitingen functies op verschillende parameters bezitten, die ook door de spreker zijn geïndiceerd door bepaalde elementen in de uiting, dan wel als geïmpliceerd kunnen worden onderkend op basis van de context. Zo zijn op de textuele parameter 'responsieve functies' herkenbaar door indicatieve elementen als *ja nou*, *ja maar*, *maar eh*, *nou ja*, *ja*, *nee*, maar ze zijn ook afleidbaar, op grond van een voorafgaande initiërende functie en een propositionele inhoud die wat betreft de predicerende en/of refererende componenten, gerelateerd is aan de voorafgaande uiting (beurt 8). Ook initiërende functies op de textuele parameter zijn echter soms geïmpliceerd door andere functies: Uitingen die op de *Referentie*-dimensie worden geïnterpreteerd, waarbij in meer of mindere mate onzekerheid ten aanzien van de waarheid van de propositie wordt geïndiceerd, creëren bij implicatie verwachtingen ten aanzien van het talige vervolg, en worden dus ook als initiërende uitingen in het gesprek geïnterpreteerd (beurt 1, 7, 17³¹). Datzelfde geldt ook voor proposities die incompleet zijn, wat wordt geïndiceerd door pronominale of pro-adverbiale *vraagwoorden* (beurt 19), maar soms ook door onbepaalde voornaamwoorden, door 'smurf-woorden' (*passé partout*) zoals *gaan*, *doen*, *ding etc.*, of door gevulde pauzes in de beurtopbouw. Een dergelijke karakterisering verantwoordt dus niet slechts de lokale functie van *vragen*, zoals Franck (1979) die heeft beschreven, maar van alle uitingen die op de referentiële parameter geïnterpreteerd worden, en waarvan de waarheid nog niet kan worden vastgesteld. De verklaring voor de interpretatie van een *appel*-functie in veel uitingen zonder dat er een conventionele indicatie³² (b.v. syntactische *modus*) aanwezig is, kan (zoals Levinson 1983 heeft gesuggereerd) ook op basis van de textuele parameter worden gegeven: Veel uitingen die als zodanig fungeren hebben een initiërende functie (al dan niet geïmpliceerd) en kunnen in een pre-sequentie worden gedacht die vooraf gaat aan de eigenlijke *appel*-uiting. De verklaring voor die presequenties moet dan gezocht worden in een elementaire "preference for agreement" (Sacks 1987) in de interactie. Als zo'n sequentie wordt voorzien, kan er uit efficiency-overwegingen een afkorting plaats vinden, en kan

de hoorder op de eerste uiting reageren alsof het de derde zet was.³³ Voor zover deze analyse nog niet een complete verantwoording geeft van alle *appèl*-interpretaties, hoeven we slechts één contextuele aanname te postuleren namelijk "Wat niet goed is, moet goed gemaakt worden". Dat wil zeggen dat daarmee alle uitingen die referentieel kunnen worden geïnterpreteerd, maar waarbij de propositionele inhoud betrekking heeft op een stand van zaken die als 'onwenselijk' zou kunnen worden beschouwd (dit is een cultureel bepaalde inschatting), ook op de *Appèl*-parameter geïnterpreteerd kunnen worden.³⁴

Omgekeerd worden uitingen die op de *Appèl*-dimensie geïnterpreteerd worden (bijvoorbeeld op grond van een imperatief-modus), ook vaak op de tekstuele parameter geïnterpreteerd, en wel in initiërende zin. Interactioneel zijn dergelijke uitingen al initiërend, en verbale responsen kunnen in de meeste gevallen als voorlopige invullingen van de preferente (veelal nonverbale) responsen fungeren. Deze samenhang van referentiële, tekstuele en *appèl*-parameters heeft als consequentie dat bijvoorbeeld een uiting als in beurt 13 als *vraag* en ook als *advies* kan worden begrepen, maar dat we eigenlijk helemaal geen keus hoeven te maken tussen de ene en de andere interpretatie: Er zijn indicaties in de uiting voor een referentiële interpretatie waarbij de spreker nog niet (helemaal) zeker weet of de propositie waar is (interrogatief-vorm met negatie, de tag *ofzo*); een textuele initiatief-interpretatie ligt dus in het verlengde (zie boven). Omdat de inhoud van de propositie betrekking heeft op het handelen van de hoorder in de toekomst, kan de uiting tevens als element van de presequentie voor een appellerende uiting worden begrepen, en zou de hoorder erop kunnen reageren alsof het al de appellerende uiting zelf was. Daar komt nog bij dat het partikel *dan* een verwijzende functie vervult; die verwijzing is echter vaak onbestemd, en heeft betrekking op iets uit het voorgaande of op iets wat helemaal niet gezegd is, maar contextueel "mutually manifest" (Sperber & Wilson 1986:42) is. Men zou ook kunnen zeggen dat dit partikel uitingen met een propositionele inhoud die betrekking heeft op het toekomstig handelen van de hoorder, kan aanvullen tot een 'hypothetische imperatief': [*Als p*] *dan zou je A kunnen doen*. Voor deze beide interpretaties (op de referentiële en op de appellerende parameter) zijn dus onafhankelijke indicaties, maar tegelijkertijd kunnen ze inferentieel ook nog met elkaar worden verbonden. Een hoorder kan dus alle kanten op. We hebben hier dan ook een goed voorbeeld van de "functionele vaagheid" van het taalgebruik zoals Van Valin (1980) dat heeft genoemd: Er zijn allerlei indicaties in een uiting, die wijzen in één bepaalde (of soms zelfs meerdere!) richting(en), de hoorder kiest daaruit en/of vult de indicaties aan met manifeste assumpties tot een complete interpretatie. In de respons van B in beurt 14 komt zowel het referentiële als het appellerende aspect aan de orde: de waarheid van de propositie wordt bevestigd, het *appèl* wordt afgewezen.

De expressieve en relationele parameters zijn in dit fragment minder expliciet aanwezig, en de reacties hebben ook niet expliciet op deze componenten betrekking. De indicaties voor deze parameters liggen veel verborgener veelal, en worden ook vaak onbesproken gelaten. Alleen als er in 'gemarkeerde zin' op deze parameters signalen worden afgegeven, wordt erop gereageerd. Voor het overige creëren ze de veilige route waarlangs de referentiële en appellerende communicatie verloopt. In dit gesprek is alleen de aanzet van het gesprek relevant in verband met de relationele parameter: in beurt 1 drukt A een zekere verbondenheid uit met B door de thematisering van iets wat voor B van belang is. In beurt 4 stelt B aan de orde dat hij A had willen 'laten rijden'. Daarmee drukt hij een dominantie intentie uit, die echter door middel van een nuancerende elementen, nadrukkelijk wordt afgezwakt: '*had* in mijn hoofd'. Zowel de praeteritum-vorm, die afstand aanduidt ten aanzien van de huidige intentie, als de zwakkere (vagere) vorm 'in het hoofd hebben' ten opzichte van 'willen' maken dat de dominantie-intentie niet sterk is. In feite zou kunnen worden gesteld dat B slechts melding maakt van het feit dat hij in het verleden zo'n *Appèl*- en Relationele intentie had gehad, maar dat die niet verder was

gekomen dan zijn hoofd. Nietemin is dit een gebruikelijke vorm om zonder al te veel gezichtsverlies dergelijke intenties te actualiseren. De reactie van A in beurt 5, waarin opheldering wordt gevraagd, zou eventueel als een problematisering van de uitgedrukte intentie op de Relationele parameter geduid kunnen worden. In ieder geval reageert B dienovereenkomstig: hij trekt zijn Appèl terug, en wel door te verwijzen naar de Relationele parameter, waarop hij een 'verkeerde' intentie had willen realiseren, naar hij erkent.

Het moge overigens duidelijk zijn dat er met een beperkt interpretatie-raamwerk als hier geschetst, voorbij gegaan wordt aan de mogelijkheid dat parameters meerdere dimensies kennen. Op de textuele parameter bijvoorbeeld worden uitingen niet slechts geïnterpreteerd als interactionele zetten (initiërend, responderend (of beide!) of commentariërend), maar worden ook de relaties tussen de proposities in de beurten geïnterpreteerd. In beurt 17 *ondersteunt* de eerste propositie bijvoorbeeld de tweede, die niet alleen een referentiële functie bezit, maar ook een appellerende, op grond van de uitingselementen *toch wel*.

3.4 Handelingsaanduidingen

Als we er nu vanuit kunnen gaan dat de gefragmenteerde interpretatie regel is, en de integratieve interpretatie randgeval, dan doen we er verstandig aan het uitgangspunt voor beschrijving eerder in de verschillende functionele parameters (of dimensies) te zoeken, dan in de gerapporteerde integratieve benamingen. Bovendien blijken die (naar het werk van Ballmer & Brennenstuhl (1981) duidelijk maakt) buitengewoon moeilijk binnen een ordening te kunnen worden gebracht die verhelderend is. Verbazingwekkend is dat niet, als men zich één keer realiseert dat dergelijke integraties telkens op andere parameters betrekking hebben. Nemen we als voorbeeld de interpretaties van enkele illocutieve handelingen die in het lexicon alfabetisch bijeenliggen, *verbieden*, *verdedigen*, *vergroten*, *veroordelen*, *verootmoedigen*. Daarbij zijn dan achtereenvolgens de volgende parameters in het geding:

verbieden: de Appèl-parameter en de Relationele parameter

verdedigen: de Tekstuele parameter, de Referentiële parameter en de Expressieve parameter

vergroten: de Referentiële parameter en de Expressieve parameter

veroordelen: de Expressieve parameter en de Relationele parameter

verootmoedigen: de Relationele parameter.

En nu heb ik nog uitsluitend de parameters genoemd waarop de functionele waarde van de bovengenoemde illocutieve handelingen variëren. In feite zijn het niet slechts parameters die worden geïntegreerd, maar vooral bepaalde waarden op dimensies die binnen die parameters moeten worden onderscheiden. Zo moeten de handelingen die bijvoorbeeld op de Relationele parameter worden geïnterpreteerd, *Verbieden*, *Veroordelen*, *Verootmoedigen*, allemaal gekarakteriseerd worden in termen van dominantie/onderworpenheid, maar de eerste twee veronderstellen een dominantie bij de spreker, terwijl de derde een onderworpenheid van de spreker veronderstelt. De eerste handeling kan bovendien in termen van (non)coöperativiteit worden gekarakteriseerd, wat voor de tweede niet zondermeer geldt. Op dezelfde wijze kunnen ook de waarden op de andere parameters die aan de orde zijn bij de bovengenoemde handelingen, worden verbijzonderd.

De analyse van gerapporteerde handelingen (Verschuere 1985, Wierzbicka 1987) is voor de taalgebruiksbeschrijving dan ook vooral waardevol vanwege de heuristische betekenis die een dergelijke analyse heeft voor de componenten die van belang zijn bij de beschrijving van spreekhandelingen in concreet taalgebruik. Maar een dergelijke analyse kan niet vervangend zijn voor de beschrijving van dat concrete taalgebruik, omdat niet alle functionele betekenisnuances

zijn gelexicaliseerd, en omdat zich in het concrete taalgedrag andere combinaties van functionele componenten voordoen dan die in de handelingslabels zijn vastgelegd. Een suggestie van Verschueren dat de keus voor een lexicaal-conceptuele analyse van spreekhandelingen versus een analyse van spreekhandelingen in gebruik, slechts een verschil tussen een 'voordeurs'- en een 'achterdeurs'-benadering zou betekenen, lijkt me dan ook niet houdbaar.

3.5 Afrondende opmerkingen

Een beschrijving van taalgebruik zou, gegeven de prioriteit die aan de functionele parameters moet worden gehecht, niet in de eerste plaats een beschrijving van de 'combinaties' in bijzondere illocutieve (of andere) handelingen in moeten houden, maar zou moeten beginnen bij de afzonderlijke parameters. Die parameters maken behalve in de interpretatie van spreekhandelingen, ook deel uit van de intentie van sprekers, die zich opmaken om iets te gaan zeggen. Handelingstheoretisch kunnen ze dan ook beschouwd worden als oriëntatie-punten voor de handelende spreker, of in de terminologie van Rehbein (1977), als de cruciale elementen in de "Vorgeschichte" van het handelen, namelijk als de uitgangspunten voor de *doelen* van de betreffende spreker. Dat betekent dat de doelen van de sprekers (in ieder geval voor een deel) in termen van deze parameters zijn te karakteriseren, en dat het taalgedrag in hoge mate door deze doelen wordt bepaald.

Spreekhandelingen karakteriseer ik vanuit een productief perspectief dan ook als taalgebruikseenheden waaraan tenminste één functionele parameter ten grondslag ligt. Er zijn overigens weinig spreekhandelingen waarin slechts één parameter wordt gerealiseerd, al is vaak wel één parameter dominant, en zijn de andere daarvan afhankelijk. Maar noodzakelijk is dit allerminst. In één spreekhandeling kan een spreker zowel op de ene als op een andere parameter proberen te scoren, en hij kan beide op onafhankelijke wijze indiceren in zijn taalgebruik.

Al met al onstaat dus een beeld van een spreker die zich bepaalde doelen stelt (in termen van de onderscheiden parameters), die doelen al dan niet met elkaar in verband brengt, en vervolgens mede afhankelijk van die aanwezige samenhang tussen de doelen, bepaalde taalvormen kiest. Op de relatie tussen die doelen en de bijbehorende taalgebruiksvormen, ga ik in het volgende hoofdstuk nader in.

NOTEN bij Hoofdstuk 3

20. Conversatie-analytici die een etnomethodologische oriëntatie hebben, menen overigens dat hun beschrijvingscategorieën (die ook als theoretische concepten zijn te beschouwen) zich uit de data aan hen opdringen, omdat "dagelijkse activiteiten, zoals taaluitingen, zo zijn geconstrueerd, dat ze hun eigen rationaliteit zichtbaar maken" (Ten Have 1982). Men spreekt in dat verband van de *reflexiviteit* van dergelijke activiteiten. Zie voor nader commentaar hoofdstuk 4.

21. Ook formuleringsopties (die bijvoorbeeld relevant zijn in het kader van topic-ontwikkeling) worden op basis van het sequentiële kader verantwoord, cf. Sacks (1972), Mazeland, Huisman, Schasfoort (1993) .

22. Opmerkelijk is dat er wel een relatie bestaat tussen deze dimensie en de Appel-functie, maar dan alleen in die zin dat vanaf de eerste stap na de extreme waarde *S weet dat p* op het "weten-continuüm", de Appel-functie in het geding is. Dat ook die functie als een continuüm moet worden beschreven, zoals bijvoorbeeld blijkt uit een reeks uitingen als: *Jij bent er dacht ik eens geweest, Jij bent er toch eens geweest, Jij bent er eens geweest, niet? Ben jij daar niet eens geweest?* versterkt het idee dat spreekhandelingen veelal geen discrete categorieën vormen, maar dat ze als functies van een beperkt aantal parameters zouden moeten worden beschreven, en met bepaalde functie-waarden gelexicaliseerd kunnen worden.

23. De weergave van dit gesprek is conform de *Handelingen van de Tweede Kamer, Zitting 1975-1976, nr. 23*. Het vond plaats op 23-3-1976.

24. Daarbij is het merkwaardig genoeg in hun visie wel mogelijk dat ook andere linguïstische middelen (waaronder andere modi) diezelfde elementaire handelingstypen realiseren en overbrengen! Dit is opmerkelijk, omdat de gehele gedachtengang gebaseerd is op het feit dat de *uitingsvorm* (als een ostensief element) de indicaties geeft voor de elementaire functioneel-propositionele "explicatuur". En hoewel het inferentie-proces tot meer of minder verder liggende implicaturen kan leiden, die ook op de functionaliteit betrekking kan hebben, lijkt er geen reden om in die laatste fase de mogelijke functionele interpretaties te beperken tot de drie genoemde.

25. In feite komt deze opvatting sterk overeen met het *indexicaliteitsbeginsel* dat door Garfinkel (1967) is geformuleerd, zij het dat dit beginsel een veel globaler karakter heeft en dat sophisticated onderscheidingen als tussen explicaturen en implicaturen, niet gemaakt worden. Toch zou die overeenkomst wel eens de verklaring kunnen zijn voor het opmerkelijke verschijnsel dat er in geen van de commentaren op het werk van Sperber & Wilson op het explicatuur-begrip is gereageerd.

26. Voor de argumentatie en de discussie dienaangaande zij verwezen naar Smith (1982), Sperber & Wilson (1986:15-46) en Gibbs (1987).

27. Het is niet geheel duidelijk overigens hoe dit idee moet worden verbonden met een eerder gegeven karakterisering van *relevantie* als een aanduiding voor "de meeste conclusies die uit de uiting kunnen worden getrokken, tegen de minste inspanning".

28. Ik spreek nadrukkelijk over "betekenisvolle uitingen" om uitingaspecten die ongetwijfeld ook in een handelingsperspectief kunnen worden betrokken maar in het verband van de interpretatie voorondersteld moeten worden, buiten haakjes te kunnen zetten. Ik denk hierbij met name aan wat Austin (1955:95) karakteriseerde als de "phonetic act" (het maken van bepaalde geluiden), de "phatic act" (het produceren van bepaalde geluiden die herkend worden als behorend tot een bepaald vocabulair en zich conformerend aan een bepaalde grammatica).

29. In dit verband moet ondermeer het werk van Wunderlich genoemd worden, die met een eenvoudig maar sprekend voorbeeld duidelijk maakte hoe spreekhandelingen voor hun duiding afhankelijk zijn van dergelijke kaders. Het gaat daarbij om de interpretatie van de eerste uiting, die ertoe leidt dat de tweede óf de derde uiting gemarkeerd zijn in de volgende dialoog (Wunderlich 1974:339):

x: Was wünschen Sie?

